

اعتبار اسناد الکترونیک در دعاوی خانواده

مهدی امیددی^۱

زهرا صفایی شهراسب^۲

چکیده

سند یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین دلایل ادعاهای طرفین دعوا در دعاوی کیفری و حقوقی محسوب می‌شود. در قانون مدنی در مبحث دلایل اثبات دعوا در ماده ۱۲۵۸ آن، اسناد کتبی را به‌عنوان یکی از ادله اثبات دعوا بر شمرده است، همچنین در ماده ۱۲۸۴ این قانون، سند را محصور به «نوشته» کرده است. در قانون مدنی، قانون آیین دادرسی مدنی و مقررات ثبتی به تفصیل «سند و احکام مربوط به آن» مورد بحث قرار گرفته است، اما امروزه بحث‌های مربوط به اسناد الکترونیکی، ارزش و توان اثباتی آنها اهمیت قابل توجهی در روابط روزمره امروزی به‌ویژه در حوزه حقوق خانواده ایفا می‌کند. قانونگذار در قانون تجارت الکترونیکی داده‌پیام‌ها و امضای الکترونیکی را با نوشته و امضای سنتی (به‌عنوان مثال امضای ذیل قراردادها) برابر می‌داند و آنها را دارای ارزش اثباتی می‌داند و در سایر دعاوی نیز به استناد همین قانون اعتبار بسیاری از اسناد الکترونیک ثابت یا رد شده است. در مقاله حاضر قصد داریم اعتبار هر یک از اسناد الکترونیکی که در دعاوی خانواده ارائه می‌شوند را با توجه به قوانینی که در این زمینه در ایران وجود دارد، مورد بررسی و واکاوی قرار دهیم.

کلمات کلیدی

اسناد الکترونیک، اعتبارسنجی، اثبات دعوی، دعاوی خانواده.

۱- عضو هیئت علمی گروه حقوق، دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران

Mehdiomidi@pnu.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ابرکوه

۱. مقدمه

بر اساس ماده ۱۲۵۷ قانون مدنی «سند به نوشته‌ای گفته می‌شود که در مقام اثبات دعوا یا دفاع، درخور استناد باشد» که بر اساس این ماده درمی‌یابیم سند یکی از مهم‌ترین ادله اثبات دعوا در حقوق است. همان‌طور که می‌دانید امروزه با گسترش فناوری اطلاعات، دسته جدیدی از اسناد الکترونیکی به منصفه ظهور رسیده است. ایجاد سریع و دسترسی آسان به این اسناد، باعث اقبال بسیاری به آن شده است به‌گونه‌ای که خیل عظیمی از قراردادهای بین‌المللی با بار مالی زیاد نیز حول محور این‌گونه اسناد ایجاد می‌شوند؛ بنابراین استفاده از این اسناد در سایر حوزه‌ها چندان دور از ذهن به‌نظر نمی‌رسد.

در ایران با استفاده از قانون تجارت الکترونیک این نوع از اسناد و نحوه اعتبارسنجی آن تعریف شده است، اما در بسیاری از موارد با خلأهای قانونی مواجه هستیم که از این موارد می‌توان به حوزه خانواده اشاره کرد.

زوجین در طول زندگی مشترک به یکدیگر بسیار نزدیک بوده؛ بنابراین به اسناد بسیاری که به‌صورت مشترک مورد استفاده قرار گرفته است دسترسی دارند و در صورت اختلاف با یکدیگر، هر یک می‌توانند با استفاده از این اسناد که امروزه بیشتر به نحو الکترونیک ارائه می‌شوند، استناد کنند.

در مقاله حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی و با گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای صورت گرفته است، می‌خواهیم به اعتبار اسناد الکترونیک در دعاوی خانواده بپردازیم. در ابتدای این مقاله به تعریف اسناد الکترونیک و انواع آن پرداخته، سپس برخی از اسنادی را که زوجین در دعاوی مورد استناد قرار می‌دهند، بررسی و اعتبار هر یک را با استفاده از قوانین موجود واکاوی می‌شوند.

۱. اسناد الکترونیک چیست؟

همان‌گونه که اشاره شد، در قانون مدنی سند به نوشته‌ای گفته می‌شود که در مقام اثبات دعوا یا دفاع از خود قابل استناد باشد؛ بنابراین تعریف سنتی از سند نشانگر آن است که سند حتماً باید به‌صورت مادی بوده و تجسم بیرونی داشته باشد، اما گرایش‌های

روزافزون به بهره‌گیری از وسایل الکترونیکی و فناوری‌های جدید در نهایت سبب شد تا در بسیاری از کشورها بحث مربوط به سند الکترونیکی و اعتبار آن از جنبه‌های حقوقی بحث شده و مقررات شایسته‌ای در ارتباط با آنها به تصویب برسد.

در نظام حقوقی ایران، تصویب قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۲ به این موضوع مهم پرداخت که بر اساس بند الف و ب ماده ۲ این قانون، سند الکترونیکی این‌گونه تعریف شده است:

«داده پیام هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، فرستاده، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود. داده پیام به وسیله اصل‌ساز، تولید یا فرستاده می‌شود تا مخاطب آن را دریافت نماید. تولیدکننده و فرستنده داده پیام آن را با امضای الکترونیکی امضا می‌کند (کریمی ریکنده، ۱۳۸۷، ص ۵۶).

۲. اعتبارسنجی اسناد الکترونیک در ایران

در قسمت قبل به بررسی مفهوم و تعریف اسناد الکترونیکی در ایران بر اساس قانون پرداختیم، اما موضوع مهمی که در مورد این اسناد وجود دارد، میزان پذیرش، اعتبار و توان اثباتی اسناد الکترونیکی به‌عنوان سند در دادگاه می‌باشد.

این مطالب در ماده ۱۲ الی ۱۶ قانون تجارت الکترونیکی بررسی شده است؛ به‌عنوان مثال، به‌موجب ماده ۱۲ این قانون توان اثباتی و اعتبار اسناد الکترونیکی در دادگاه مورد پذیرش قرار گرفته است که به موجب آن «اسناد و ادله اثبات دعوا ممکن است به‌صورت داده پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی داده پیام را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد»؛ بنابراین می‌توان گفت در نظام حقوقی ایران نیز اسناد الکترونیک جزء اسناد معتبر محسوب می‌شوند و در دادگاه و اداره‌ها قابل استناد خواهند بود.

۳. انواع اسناد الکترونیک

انواع اسناد الکترونیک با استناد به قانون مدنی و قوانین مرتبط با تجارت الکترونیکی و امضای الکترونیکی در ایران و سایر کشورها، به سه نوع سند الکترونیکی رسمی، سند الکترونیکی ساده و سند الکترونیکی مطمئن تقسیم می‌شود.

۳-۱- سند الکترونیکی رسمی

متأسفانه قانون ایران تعریف دقیقی از سند الکترونیکی رسمی ندارد و برای تعریف آن چاره‌ای جز مراجعه به تفسیر مقررات سنتی ناظر به اسناد کاغذی نداریم. همان‌گونه که سند رسمی کاغذی بایستی توسط مأمور صلاحیت‌دار، در حدود صلاحیت و مطابق مقررات قانونی تنظیم گردد، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور و دفاتر اسناد رسمی بایستی نسبت به ایجاد سازوکار تهیه اسناد رسمی به‌صورت الکترونیکی و تحت سامانه‌های یکپارچه به‌صورت اینترنتی اقدام نمایند (صادقی نشاط، ۱۳۹۳، ص ۷۶).

۳-۲- سند الکترونیکی ساده

دومین نوع از انواع اسناد الکترونیکی در حقوق ایران، اسناد الکترونیکی ساده هستند. البته ساده بودن به این معنی نیست که اعتبار نداشته و یا قابل استفاده نباشند بلکه به دلیل آسان بودن استفاده و سادگی تهیه آنها است که این عنوان برای آنها به‌کار برده شده است. اسناد الکترونیکی ساده به اسنادی اطلاق می‌شود که به‌صورت کاملاً ساده با استفاده از امضای دیجیتال تهیه شده و از آنها استفاده می‌شود. امضای الکترونیکی اصلی‌ترین دلیل به‌وجود آمدن این دسته از اسناد الکترونیکی است.

۳-۳- سند الکترونیکی مطمئن

آخرین دسته از انواع سند الکترونیک در حقوق ایران، اسناد الکترونیکی مطمئن هستند. این اسناد نیز همراه با امضای دیجیتال تعریف می‌شوند، اما تفاوت اصلی آنها با مورد قبلی در نوع ارسال آنها است. این دسته از اسناد بعد از امضاء توسط فرستنده، باید محرز شده و بعد از اینکه شخص ثالثی آنها را تأیید نمود و اصالت آنها را گواهی کرد، به

دست گیرنده می‌رسد. کلمه مطمئن نیز به‌همین دلیل در انتهای عنوان این دست از اسناد استفاده شده است (شهبازی‌نیا و عبداللهی، ۱۳۸۹، ص. ۱۹).

۴-۴- نحوه به‌دست آوردن ادله الکترونیکی

کارشناسان برای به‌دست آوردن ادله الکترونیکی در دعاوی مطروحه از موارد ذیل استفاده می‌کنند: الف. رایانه؛ ب. دیسکت؛ پ. تلفن همراه؛ ت. منشی تلفنی؛ ث. شماره‌یاب تلفن؛ ج. ضبط صوت؛ چ. نرم‌افزارها؛ ح. پیجرهای تلفن؛ خ. پُست الکترونیکی؛ د. نوارهای کاست رایانه؛ ذ. لوح‌های فشرده؛ ر. دیسک‌های سخت؛ ز. کارتریج‌ها؛ س. رم رایانه‌ها؛ ش. لاگ فایل‌های نرم‌افزارها؛ ص. کوکی‌های اینترنت؛ ض. فایل موقت اینترنت؛ ظ. رایانه‌های دیگر شبکه از جمله سرویس‌دهنده شبکه؛ ع. پیام‌های الکترونیکی نرم‌افزار شبکه؛ غ. جعبه سیاه؛ ف. بانک‌های اطلاعاتی و ق. پراکسی‌ها.

۴- شرایط اعتبار اسناد الکترونیکی

آیا هر سند و مدرک الکترونیکی را می‌توان به‌عنوان دلیل در دادگاه ارائه کرد؟ به‌طور کلی پذیرفتن این اسناد به‌عنوان دلیل منوط به ایجاد قناعت وجدان در قاضی رسیدگی‌کننده به دعاوی خانواده مطروحه است. با عنایت به ویژگی فضای رایانه‌ای که امکان دستکاری، تغییر، نسخه‌برداری و حذف اطلاعات الکترونیکی را به‌راحتی فراهم می‌کند، طبیعی است که دادرس در خصوص اعتبار اسناد مذکور با احتیاط بسیار رفتار کرده و در حالت عادی، حداکثر آنها را به‌عنوان قرینه‌ای بر مدعا تلقی کند. بر اساس قانون تجارت ایران، پذیرش و ارزش اثباتی داده پیام در مواد ۱۲ الی ۱۴ به شرح ذیل است:

ماده ۱۲- داده‌پیام در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد است و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود ارزش اثباتی داده‌پیام را صرفاً به‌دلیل شکل و قالب آن انکار کرد.

ماده ۱۳- به‌طور کلی، ارزش اثباتی «داده‌پیام»‌ها با توجه به عوامل مطمئنه از جمله تناسب روش‌های ایمنی به‌کار گرفته شده با موضوع و منظور مبادله «داده‌پیام» تعیین می‌شود.

ماده ۱۴- کلیه «داده‌پیام»هایی که به طریق مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند از حیث محتویات و امضاء مندرج در آن، تعهدهای طرفین یا طرفی که تعهد کرده و کلیه اشخاصی که قائم‌مقام قانونی آنان محسوب می‌شوند، اجراء مفاد آن و سایر آثار در حکم اسناد معتبر و قابل استناد در مراجع قضایی و حقوقی است.

قانون تجارت الکترونیکی راجع به داده‌پیامی که دارای ارزش اثباتی است سخن می‌گوید و دو استفاده از آن می‌شود: نخست اینکه داده‌پیام ممکن است دارای ارزش اثباتی باشد، چنانچه ظاهر ماده حکایت دارد و مقرر می‌کند که به‌طور کلی ارزش اثباتی داده‌پیام‌ها با توجه به عوامل مطمئنانه از جمله تناسب روش‌های ایمنی به‌کار گرفته شده با موضوع و منظور مبادله داده‌پیام تعیین می‌شود و دراین‌راستا رویه ایمن نیز تعریف شده است. دوم اینکه اگر داده‌پیام فاقد شروط ایمنی یا عوامل مطمئن باشد از ارزش اثباتی برخوردار نخواهد بود. این امر مفهوم مخالف ماده ۱۴ می‌باشد. بدیهی است که با توجه به مقررات فوق‌الذکر گاه ممکن است داده‌پیام از هیچ ارزش اثباتی برخوردار نباشد و در نتیجه دلیلی معتبر تلقی نگردد (آنسیترال، ۱۳۹۰).

۴-۱. ارزش اثباتی در حقوق تطبیقی

برای توضیح‌های بیشتر در خصوص ارزش اثباتی داده‌پیام‌ها به چند نمونه خارجی آن نیز استناد می‌کنیم: قانون مدنی فرانسه پذیرش ارزش اثباتی معادل اسناد کاغذی برای اسناد الکترونیکی را به تحقق دو شرط منوط نموده است: ۱- شخصی که سند از عمل او ناشی شده به‌صورت مطلوبی قابل شناسایی باشد؛ ۲- سند الکترونیکی تحت شرایطی تولید و نگهداری شود که تمامیت آن را تضمین نماید.

بند اول از ماده ۱۰ قانون نمونه آنسیترال معیارهایی را جهت تعیین ارزش اثباتی داده‌پیام ارائه نموده است: «هرگاه، به‌موجب قانون، ارائه مدرک یا سند قابل انتقال لازم باشد، سابقه الکترونیک به‌شرطی واجد شرایط تلقی می‌شود که: الف. حاوی اطلاعاتی باشد که باید در سند یا مدرک قابل انتقال وجود داشته باشد و ب. از روش قابل اطمینان:

۱) برای شناسایی سابقه الکترونیک به عنوان سابقه الکترونیک قابل انتقال؛ ۲) برای احراز اینکه کنترل سابقه الکترونیک از زمان ایجاد تا پایان اعتبار یا تأثیر قانونی آن امکان پذیر است و ۳) حفظ تمامیت آن سابقه الکترونیک استفاده شده باشد. بدیهی است که با توجه به مقررات فوق الذکر گاه ممکن است داده پیام از هیچ ارزش اثباتی برخوردار نباشد (و در نتیجه دلیلی معتبر تلقی نگردد).

همچنین ممکن است کسانی با استناد به ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی که می گوید: «سند عبارت است از هر نوشته که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد»، با پذیرش پیغام های الکترونیکی به عنوان سند مخالفت نمایند؛ زیرا در این ماده نوشته بودن، از شرایط اصلی سند معرفی شده، درحالی که پیغام های الکترونیکی نوشته نیستند و نوشته حتماً باید از ثبت جوهر یا ... بر روی کاغذ و ... به وجود آید. این مسئله در گذشته در فرانسه هم مطرح بوده و تا پیش از تصویب قانون ۱۳ مارس ۲۰۰۰ و اصلاح قانون مدنی، به دلیل غلبه نوشته های کاغذی، نسبت به پذیرش اسناد الکترونیکی به عنوان ادله کتبی تردید وجود داشت. با این حال رویه قضایی در این کشور پیش از تصویب قانون مذکور، ادله الکترونیکی را منوط به تحقق شرایطی به رسمیت شناخته و برای آنها همان قدرت اثباتی اسناد عادی را قائل شده بود: دیوان تمیز فرانسه در رأی صادره در تاریخ دوم دسامبر ۱۹۹۷ بیان داشته بود که نوشته ممکن است بر روی هر حاملی (واسط یا قالبی) از جمله از طریق تله کپی، ایجاد و نگهداری شود مشروط بر آنکه تمامیت و انتساب آن به نویسنده مشخص شده در نوشته تأیید شده و یا مورد اعتراض واقع نشود (کریمی ریکنده، ۱۳۸۷، ص. ۱۹).

۴-۲- نقش امضاء الکترونیک در انعقاد قراردادهای الکترونیک

یکی از شرایط اصلی و اساسی هر سندی وجود امضاء در آن است. در واقع نوشته بدون امضاء فاقد ارزش و اعتبار می باشد؛ زیرا قابلیت انتساب ندارد. نوشته منتسب به اشخاص هنگامی قابل استناد است که امضاء شده باشد. سند امضاء نشده ناقص است و مهم ترین رکن اعتبار را ندارد هر چند که ممکن است به عنوان قرینه تأییدکننده سایر ادله

مستند قرار گیرد؛ بنابراین اسناد الکترونیک برای اینکه دارای اعتبار باشند باید دارای امضاء باشند (مدنی، ۱۳۸۶، ص ۳۲).

۵- علل استفاده از امضای الکترونیک

در دنیای حقیقی اعتبار اسناد به طرق خاصی اثبات می‌شود و شرایطی برای استناد به آنها وجود دارد که با عدم وجود آن شرایط آن اسناد سندیت خود را از حیث دلالت از دست می‌دهند. در فضای سایبر به دلیل موجودیت خاص، شرایط خاص نیز وجود دارد و بالتبع باید قوانین خاصی نیز بر آن حاکم باشد. در یک کلام می‌توان گفت علل استفاده از امضای الکترونیک در فضای سایبر همان عللی است که در امضاهای سنتی و در جهان مادی رایج است، با این تفاوت که شرایط اعمال و اثبات آنها متفاوت است. با این حال برای درک بهتر موضوع به این علل می‌پردازیم. از بین علل مختلفی که موجود است شاید چهار عامل برجسته باشند که آنها را مدنظر قرار می‌دهیم:

۵-۱- قصد انشا

در حقیقت امضا، انشای آخرین اراده شخص به‌طور مکتوب است. اولین و مهمترین علت امضا ابراز این قصد می‌باشد. در فضای الکترونیکی به‌طور دائمی اسناد زیادی رد و بدل می‌شود و به دلیل حضور عمومی و دخالت همگانی در این فضا شناخت اسناد واقعی از هرزنامه‌ها گاهی مشکل و گاهی غیرقابل تشخیص است. امضای الکترونیکی در درجه اول به‌عنوان نشانه‌ای خاص که در انحصار طرف مقابل است این نیاز را رفع می‌کند.

۵-۲- آثار حقوقی

برای اینکه یک سند دارای آثار حقوقی باشد و بتوان آن را به‌عنوان یک دلیل در دعاوی ارائه داد باید طبق شرایط خاصی تهیه شده باشد. در فضای سایبر، امضاهای الکترونیک به دلیل شرایط خاص وجودیشان قادر به این امر می‌باشند. امضاهای الکترونیک شرایط زمانی و مکانی و هویت اشخاص را کنترل کرده و فاش می‌سازند.

۳-۵- تشخیص هویت

در دنیای حقیقی، امضاها کاشف از هویت اشخاص می‌باشند و در فضای مجازی این امر ملموس‌تر است؛ زیرا اشخاصی که از فواصل دور و بدون درک فیزیکی از یکدیگر با هم مبادله و معامله می‌کنند نیاز بیشتری به این شناخت دارند. امضای الکترونیک در این زمینه نیز نوعی دستاورد بی‌بدیل است (السان، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۵).

۴-۵- صحت و بی‌نقصی سند

در محیط الکترونیکی انواعی از امضاها الکترونیکی می‌توانند ضامن کمال و عدم تغییر سند باشند و این امری است که در اسناد ممضی به امضاها سنتی که با دست امضا شده‌اند، وجود ندارد. هیچ چیز نمی‌تواند اثبات کند که یک سند کاغذی به دلیل وجود امضا در پای آن تغییر نکرده است و این امری است که در اسناد ممضی به امضای دیجیتال قابل اثبات است. البته در فضای الکترونیکی خطر تغییرها اسناد چند برابر است و افراد که توانایی بالایی در عرصه فناوری و رایانه دارند می‌توانند اطلاعات را دستکاری و جعل کنند (شهبازی‌نیا و عبداللهی، ۱۳۸۹، ص. ۱۵۴). حال که با مفهوم سند الکترونیک آشنا شدیم و شرایط اعتبار و ارزش آن را بررسی کردیم به سراغ اسنادی می‌رویم که در دعاوی زوجین مطرح می‌شوند و اعتبار آنان را نیز بررسی می‌کنیم.

به‌طور کلی دعاوی که بین زوجین اتفاق می‌افتد یا در دسته دعاوی کیفری قرار می‌گیرد یا حقوقی. دعاوی کیفری بیشتر مربوط به روابط نامشروع و خیانت، ترک انفاق و توهین و تهدید می‌شود که البته از حیث عسر و حرج برای زن و داشتن بار مالی می‌تواند در حقوق خانواده نیز بررسی شود و در مبحث حقوقی نیز دعاوی متفاوتی مطرح می‌شوند که اسناد الکترونیک می‌توانند مبنای بسیاری از این دعاوی قرار گیرند. به‌طور کلی نماگرفت (اسکرین‌شات)، پیامک، عکس و فیلم بیشترین سندهای الکترونیکی هستند که در دعاوی مختلف توسط زوجین به‌عنوان ادله ارائه می‌شوند. در ادامه توضیحی برای هریک و اعتبار آنان در محاکم ایران بیان می‌کنیم.

۶- اعتبار اسناد الکترونیک در دعاوی خانواده

۶-۱- اعتبار نماگرفت (اسکرین‌شات)، گفتگوهای (چت‌ها) پیام‌رسان‌ها،

عکس و فیلم در دعاوی خانواده

شبکه‌های اجتماعی و ابزارهای ارتباطی نوین و به‌خصوص تلفن همراه شرایطی را فراهم کرده است که گویی همه در محضر عالم هستیم و هرگونه اقدامی هر چند در خفا صورت می‌گیرد، با این ابزارها ثبت و ضبط می‌شود. با این حساب و با وجود قوانین سختگیرانه مانند قانون جرایم رایانه‌ای، باید از تعداد جرایم کاسته می‌شود ولی این‌طور نیست؛ زیرا بسیاری از چیزهایی که ما می‌پنداریم سند اثبات جرم یا موضوعی هستند، از نظر قانون دارای اعتبار تلقی نمی‌شوند. در بررسی بحث دعاوی خانواده، نماگرفت از چت، عکس و فیلم در دادگاه باید به سمت قانون برویم.

اولین متن، قانون جرایم رایانه‌ای و دومین متن، آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله (دلایل) الکترونیک است. نکته اصلی اینجاست که در هر دو این متن‌ها، به‌سادگی نمی‌شود تشخیص داد چه داده پیامی دارای ارزش اثباتی در دادگاه است و چه داده پیامی نیست.

اولاً باید در نظر داشت که بسیاری از قوانین معمول فعلی در این حوزه از جمله قانون جرایم رایانه‌ای و آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیک، با تأکید بر «حفظ داده‌پیام از سوی سرویس‌دهندگان (ISP)ها- شرکت‌های اینترنتی منتقل‌کننده داده‌پیام و صاحبان و مدیران شبکه‌های اجتماعی» نوشته شده است. ولی همان‌طور که می‌دانیم بیشترین استفاده شهروندان از سرویس‌های پست الکترونیک و شبکه‌های اجتماعی خارجی در بستر اینترنت استفاده می‌کنند که اصولاً سرویس‌دهندگان آن در کشور نیستند و ارتباطی هم با سیستم قضایی ندارند که مرجع قضایی بتواند از آنها بخواهد داده‌پیام مورد استناد را در اختیارش بگذارند (بهزادی، ۱۳۹۷، ص. ۹۱).

هر چند در ماده ۱۱ آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی آمده است: «مقام قضایی در جریان تحقیق و فرایند رسیدگی می‌تواند دستور حفاظت هر نوع داده رایانه‌ای ذخیره شده را از جمله داده‌های رمزنگاری شده، حذف، پنهان، فشرده یا

پنهان‌نگاری شده و یا داده‌هایی که نوع و نام آنها موقتاً تغییر یافته و یا داده‌هایی که برای بررسی آنها نیاز به سخت‌افزار مخصوصی می‌باشد، صادر نماید». ولی در عرصه عمل، این حکم قانونی، تقریباً اجرانشدنی است مگر درباره داده‌پیام‌هایی که فقط در نرم‌افزارها، سایت‌ها و آپ‌های ایرانی جابجا شده است (باباخانی و ساعی، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۴).

در این صورت است که چون معمولاً دسترسی به داده‌پیام اصلی در آپ‌ها و سایت‌های خارجی برای کسی مقدور نیست، مقام قضایی مطابق بند الف ماده ۱۸ آیین‌نامه مزبور، دستور تحویل یک نسخه چاپ شده از داده‌پیام را می‌دهد که معمولاً شاکی یا پلیس این کار را با پرینت‌نماگرفت از داده‌پیام در محیط آپ‌های خارجی انجام می‌دهد. ماده ۴۷ این آیین‌نامه هم تأکید دارد: «نسخه‌های تهیه شده از داده‌های رایانه‌ای قابل استناد به صورت متن، صوت یا تصویر در حکم اصل داده» است ولی نکته اصلی اینجاست که انتساب این داده‌پیام‌ها به فردی که طرف شکایت یا دعوا قرار گرفته است اگر با انکار او همراه باشد، تقریباً ممکن نیست!

بنابراین نماگرفت و پرینت پیام‌های شبکه‌های اجتماعی در صورتی قابلیت استناد به طرف مقابل را دارد که: اولاً فرد شناسایی شده باشد؛ ثانیاً انتساب این پیام را انکار نکند؛ ثالثاً به صدور چنین پیامی اقرار کند. در غیراین صورت اگر فردی شناسایی نشود ولی اقدام‌های الکترونیک مجرمانه‌ای انجام دهد یا پس از شناسایی، اقرار به جرم نکند تقریباً هیچ‌کاری برای انتساب داده‌پیام مجرمانه به او نمی‌شود کرد. هر چند در برخی پرونده‌ها دیده شده است که نظریه‌های کارشناسی کارشناس ضابط قضایی با وجود انکار متهم، توانسته است برای قاضی پرونده این اقناع وجدانی را به وجود بیاورد که دلایل کافی برای مجرم دانستن متهم وجود دارد و با همین دلایل، اقدام به صدور رأی محکومیت کرده که عموماً چنین آرای در مراحل بعدی اعتراض از جمله تجدیدنظر نقض می‌شوند. چون لزوماً دلایل کارشناسی ارائه شده از سوی ضابط پرونده و فقدان اقرار متهم (و ای بسا انکار مصرانه او در تمام مراحل رسیدگی) برای سه نفر قاضی رسیدگی‌کننده در مرحله تجدیدنظر این اطمینان را به وجود نمی‌آورد که متهم، مجرم است. البته در دعاوی زوجین همان‌طور که گفته شد به دلیل صمیمیت با یکدیگر چنین تردیدهایی نسبت به

نماگرفت روا می‌باشد، چرا که هرکدام از زوجین برای تخریب چهره یکدیگر با روش‌هایی نظیر اسکن کدهای QR یا سرقت کدهایی که پیام‌رسان‌ها برای کاربران خود ارسال می‌کنند، می‌توانند به صفحه یا پیام‌رسان یکدیگر دسترسی پیدا کرده و برای متهم کردن دیگری به روابط خارج از عرف یا خیانت اقدام به ارسال پیام‌های ناهنجار کنند.

۶-۲- قوانین پشتیبانی‌کننده از نماگرفت

ذکر این نکته ضروری است که قانونگذار ما تنها در یکجا، گرفتن نماگرفت از داده‌پیام را دارای ارزش اثباتی و هم‌ردیف دلیل آورده است.

در ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک درباره این موضوع آمده است: «اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به صورت داده‌پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان براساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی «داده‌پیام» را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد». باید توجه داشت که گستره این ماده تنها در حوزه تجارت الکترونیک است و دادگاه‌ها نمی‌توانند دلایل دارای ارزش اثباتی در این قانون را در امور کیفری هم مورد استناد قرار دهند؛ زیرا باید قانون به نفع متهم تفسیر شود و طبیعی است سوای جعلی بودن بسیاری از نماگرفت‌های ارائه شده به محاکم کیفری یا دادرها، دلایل قانونی که در قوانین کیفری برای اثبات جرم به کار رفته است، مشخص و محدود به مواردی کاملاً معلومی است و در آنها، دلایل الکترونیکی مانند نماگرفت نیست (فرخی، ۱۳۹۱، ص ۱۳۷).

هر چند باید گفت در صدر ماده بسیار طولانی ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری آمده است: «در هر مورد که به موجب قوانین آیین دادرسی کیفری و سایر قوانین و مقررات موضوعه اعم از حقوقی و کیفری، سند، مدرک، نوشته، برگه اجرائیه، اوراق رأی، امضاء، اثر انگشت، ابلاغ اوراق قضایی، نشانی و مانند آن لازم باشد صورت الکترونیکی یا محتوای الکترونیکی آن حسب مورد با رعایت سازوکارهای امنیتی مذکور در مواد این قانون و تبصره‌های آن کافی و معتبر است». ولی باید توجه داشت شرط اصلی بیان شده در این ماده قانونی یعنی «حسب مورد با رعایت سازوکارهای امنیتی» همان ترفندهای پلیسی اثبات‌کننده انتساب داده‌پیام به شخص متهم است و بدون این شرط، موارد

الکترونیکی بیان شده ارزش اثبات‌کنندگی جرایم یا اتهام‌ها را ندارد و تنها به‌عنوان امری که ذهن قاضی را متوجه حقیقت می‌کند (اماره) مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۳-۶- اعتبار فیلم و عکس در دعاوی زوجین

زوجین گاهی برای اثبات توهین، تهدید و بدرفتاری و خیانت و روابط نامشروع به عکس و فیلم استناد می‌کنند. عکس و فیلم به‌عنوان دلیل مستقل برای انتساب بزه یا جرم قرار نمی‌گیرند؛ زیرا طبق ماده ۱۶۰ قانون مجازات اسلامی، قانونگذار ادله‌های اثبات دعوی کیفری را بیان نموده است که عبارت از اقرار، شهادت، قسامه و سوگند در موارد مقرر قانونی و علم قاضی است (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص. ۱۶۴)، اما عکس و فیلم اماره‌هایی هستند که به کمک قاضی می‌آیند و در کنار سایر دلایل و شواهد باعث علم قاضی می‌شوند و او را در صدور رأی کمک می‌کنند. البته فیلم و عکس می‌توانند غیر از دعاوی کیفری مثلاً برای اثبات زوجیت نیز مورد استفاده قرار گیرند و در مواقعی که هریک از طرفین زوجیت را انکار کند در صورتی که فیلم یا عکس از مراسم و عقد باشد می‌توان برای اثبات دعوا به آن استناد کرد. اثبات زوجیت بار مالی و حقوقی فراوانی نیز به‌دنبال خواهد داشت.

۳-۶-۱- وضعیت اعتبار اقرار در پیام‌ها و فیلم

باتوجه به اینکه اقرار یکی از دلایل اثبات دعوی کیفری و حقوقی می‌باشد بررسی اعتبار آن در دنیای مجازی لازم می‌باشد. ممکن است زوجین در دعاوی خود به اقرار طرفین در پیامک و فیلم استناد کنند. بنابر قانون و شرع اقرار می‌تواند به‌صورت شفاهی یا کتبی باشد؛ بنابراین اقرار در فیلم و اقراری که به‌صورت پیامک صورت گرفته است اگرچه از حیث شکلی اماره هستند و فقط می‌توانند باعث علم قاضی شوند، اما محتوای آن به لحاظ اینکه اقرار محسوب می‌شود در ردیف دلایل قرار می‌گیرد و مقر(شخصی که اقرار کرده است) در صورت انکار باید آنچه ادعا کرده است را ثابت کند. نکته‌ای که وجود دارد اگر اقرار در امور حقوقی باشد، شخصی که اقرار می‌کند باید به آن ملزم باشد و نمی‌تواند از آن عدول کند یا بگوید من آنچه را گفتم، قبول ندارم، اما اگر نادرست بودن اقرار برای قاضی ثابت شود یا مقر ادعا کند که اقرار او فاسد بوده است، مثلاً از روی اکراه و

شکنجه صورت گرفته است یا اینکه اشتباهی اقرار کرده است و عذری بیاورد، در صورت اثبات فساد یا اشتباه، اقرار او بی اثر می‌شود. اما در امور کیفری انکار کردن بعد از اقرار، از بین رفتن مجازات را باعث نمی‌شود، به جز در اقرار به جرمی که مجازات آن سنگسار یا حد قتل باشد. البته تمامی این موارد در حالی است که صحت پیام‌ها و فیلم‌ها بررسی شود. بدیهی است اگر اقرار به ضرر او باشد می‌تواند تمامی فیلم‌ها و پیام‌ها را انکار کند، چراکه با پیشرفت فناوری، جعل داده‌های الکترونیک نظیر پیام و حتی فیلم و عکس امکان‌پذیر است. البته در این صورت متخصصین و کارشناسان خبره دادگستری می‌توانند صحت و انتساب چنین داده‌هایی را به طرفین در بسیاری از موارد مشخص کنند، اما آنچه مسلم است در دعاوی زوجین به علت نزدیکی با یکدیگر شاید نتوان به صحت ادعاهایی که در پیامک‌ها چه در شبکه‌های مجازی داخلی چه خارجی بیان می‌شود اعتماد کرد؛ زیرا همان‌طور که گفته شد دسترسی هریک از زوجین در زندگی زناشویی به شبکه‌های مجازی یکدیگر بسیار رایج می‌باشد و هر کدام می‌توانند در صورت اختلاف با یکدیگر علیه هم اقدام‌هایی را انجام دهند؛ به‌طور مثال در عدم پرداخت نفقه که جنبه کیفری و حقوقی را شامل می‌شود، زوج پیامی منتسب به زوجه خویش را ارائه می‌نماید که در آن زوجه بذل نفقه‌اش را بیان کرده است. منتسب بودن این پیام به زوجه نیز از طریق کارشناسان نیز تأیید شده است، اما زوجه بیان می‌کند که این پیام‌ها به دلیل دسترسی زوج به فضای مجازی از طریق زوج ارسال شده است و پرونده را با پیچیدگی بیشتری مواجه کند. اما معمولاً در شکایت‌های کیفری در رابطه با چنین پرونده‌هایی معمولاً قضات از تفسیر به نفع متهم استفاده کرده و مثلاً در این مثال، در شکایت ترک انفاق، حکم برائت مرد صادر می‌شود، اما از نظر حقوقی استناد زوج به پیام‌ها به نظر چندان راهگشا نمی‌باشد و به نظر اماره‌ای می‌رسد که باعث اقناع دادرس نمی‌گردد؛ زیرا معمولاً عقل سلیم خود را از حقوق مالی محروم نمی‌کند!

اما در رابطه با فیلم‌ها و اقراری که در آن صورت می‌گیرد، به‌طور مثال اقرار زوجه به اذن ازدواج مجدد مرد یا بذل نفقه یا مهریه شاید انکار آن کمی محل تأمل باشد. چرا که در صورت تأیید صحت آن و منتسب بودن آن که توسط کارشناسان خبره صورت می‌گیرد،

در صورت استناد مرد به فیلمی که در آن زوجه اذن به ازدواج مرد می‌دهد یا نفقه یا مهریه‌اش را بذل می‌کند هرچند اقرار خارج از دادگاه محسوب می‌شود، اما می‌تواند از دلایل معتبر تلقی شود که مرد برای دعوی کیفری و حقوقی به نفع خود از آن بهره ببرد.

۶-۴. اعتبار بذل مهریه یا نفقه به صورت الکترونیک

بخشیدن مهریه، یعنی زوجه، به موجب یک اقرارنامه محضری یا سند دستی، تمام یا بخشی از مهریه خود را به زوج بذل کند و بدین ترتیب، مسئولیت مرد را نسبت به پرداخت مهریه بذل شده ساقط نماید (صفایی و امامی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۲). همچنین زوجه می‌تواند نفقه گذشته خود را همانند بذل مهریه که توضیح داده شد، بذل نماید. با توجه به موارد ذکر شده در خصوص اعتبار اسناد الکترونیک در دعاوی خانواده می‌توان در خصوص اعتبار بذل مهریه یا نفقه (فقط نفقه مربوط به گذشته) الکترونیک با توجه به ماده ۶۸۵ قانون آیین دادرسی کیفری که آمده است: «اگر داده‌های رایانه‌ای توسط طرف دعوا یا شخص ثالثی که از دعوا آگاهی ندارد، ایجاد یا پردازش یا ذخیره یا منتقل شود و سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی مربوط به نحوی درست عمل کند که به صحت و تمامیت، اعتبار و انکارناپذیری داده‌ها خدشه وارد نشود، قابل استناد است». در این ماده هم مشاهده می‌شود اگر سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی در صورتی که خارج از ایران قرار دارد (مانند شبکه‌های اجتماعی خارجی) می‌توان در صحت درست عمل کردن این سامانه‌ها، شک اساسی از جمله احتمال هک شدن حساب کاربری متهم و نظایر آن را وارد کرد؛ به بیان دیگر، با وجودی که سامانه الکترونیکی (شبکه‌های اجتماعی مانند تلگرام، واتس‌آپ، توئیتر و اینستاگرام) در خارج از کشور باشد، امکان اثبات صحت عملکرد آنها عملاً موجود نیست و همین مسئله می‌تواند قابلیت استناد داده‌پیام به متهم را دچار خدشه جدی کرده و در نهایت اثبات دعاوی را ناممکن سازد. البته چه در مورد پیام‌رسان‌های داخلی و چه خارجی همان‌طور که مکرراً بیان شده است در دعاوی زوجین هریک می‌توانند ادعای درست‌رسی به فضای مجازی و دستگاه‌های مورد استفاده نظیر تلفن همراه و لپ‌تاپ را عنوان کنند؛ بنابراین نمی‌توان به صحت ادعاهایی که در هریک از فضاهای مجازی بیان می‌شود به‌طور مطلق استناد کرد؛

بنابراین در خصوص اعتبار بذل مهریه یا نفقه به صورت الکترونیکی نیز موارد ذکر شده، دقیق باید مورد بررسی قرار بگیرد تا از صحت و سقم اسناد اطمینان حاصل شود، اما اگر بذل مهریه یا نفقه به صورت اسناد الکترونیکی مطمئن باشد یعنی دارای امضای دیجیتال باشد و انتساب آن به زوج نیز مشخص باشد؛ به طور مثال در لوایح یا دادخواست‌هایی که به دادگاه ارسال می‌کند، بذل مهریه یا نفقه را عنوان کرده باشد، می‌تواند مانند اسناد رسمی از اعتبار برخوردار باشد.

نتیجه‌گیری

فناوری اطلاعات و رشد روزافزون هریک باعث اتفاق‌های بسیار مثبتی در جهان امروز ما شده است. انجام مبادله‌های تجاری فرایندهای اداری را سرعت بخشیده و امکانات مختلف را با سرعت و راحتی بیشتری در اختیار همگان قرار داده است. با گسترش روزافزون دنیای مجازی، مفاهیم جدیدی مانند اسناد الکترونیک در زندگی بشر نمایان شده است که می‌توان گفت تمام ابعاد زندگی کنونی به تعریف و اعتبار این مفهوم تازه گره خورده است. وقتی که انسان امروزی با استفاده از فضای سایبر امرار معاش می‌کند، نمی‌توان درگیری حوزه خانواده از این دنیا و اسناد ارائه شده در آن را جدا دانست. زوجین در سراسر دنیا و همچنین ایران دچار اختلاف‌های خانوادگی زیادی می‌شوند که برای حل این اختلاف‌ها به محاکم و دادگاه‌ها رجوع می‌کنند. این اختلاف‌ها چه به صورت کیفری باشد و چه حقوقی، برای اثبات نیاز به ادله‌ای دارند که امروزه با درگیری زندگی با فضای الکترونیک غالباً به صورت الکترونیک ارائه می‌شوند. هریک از زوجین ممکن است برای اثبات ادعاهای خود به اسناد الکترونیکی مختلفی نظیر نماگرفت، پیام‌های فضای مجازی و فیلم یا عکس استناد کنند، اما همان‌طور که دنیای سایبر امکانات مختلف را با سهولت بیشتری در اختیار همگان قرار داده، اطلاعاتی که در این فضا ارائه می‌شوند نیز به راحتی قابلیت جعل و دستکاری نیز دارند. علاوه‌براین در صورتی که صحت و انتساب نوشته‌های الکترونیک نیز ثابت شود در دعاوی زوجین به دلیل دسترسی هریک به سیستم‌ها و فضای مجازی یکدیگر، مترتب کردن بار حقوقی

یا کیفی بر این اسناد منطقی به نظر نمی‌رسد و این اسناد فقط می‌توانند به عنوان اماره‌ای در کنار سایر امارات و دلایل به کمک قاضی بیایند. آنچه مسلم است در دعاوی زوجین نیز مانند هر دعوی دیگری که در دادگاه‌ها مطرح می‌شود سند الکترونیکی که مطمئن محسوب می‌شود و دارای امضای الکترونیک منتسب به افراد باشد، طبق قانون تجارت الکترونیک دارای اعتبار است.

منابع و مأخذ

- آنسیترال (۱۳۹۰)، *اعتمادسازی در تجارت الکترونیکی*؛ ترجمه زرکلام ستار، تهران: شهر دانش.
- السان، مصطفی (۱۳۹۳)، *حقوق فضای مجازی*، تهران: شهر دانش.
- باباخانی، رضا و ساعی، سیدمحمدی (۱۳۹۰)، بررسی ارزش اثباتی اسناد الکترونیک در حقوق ایران، *پژوهش‌نامه حقوق اسلامی*، سال ۱۳، شماره ۱، صص. ۱۵۷-۱۸۸.
- بهزادی، ایرج (۱۳۹۷)، قابلیت انتساب ادله الکترونیک، *پژوهش‌های حقوقی*، شماره ۳۴، شهبازی‌نیا، مرتضی و عبداللهی، محبوبه (۱۳۸۹)، دلیل الکترونیک در نظام ادله اثبات دعوا، *فصلنامه حقوق*، دوره ۴۰، شماره ۴.
- صادقی نشاط، امیر (۱۳۹۳)، اعتبارسنجی اسناد الکترونیک، *حقوق خصوصی*، دوره ۳، شماره ۸.
- صفایی، سیدحسین و امامی، اسدالله (۱۳۹۸)، *مختصر حقوق خانواده*، تهران: انتشارات بنیاد حقوقی میزان.
- فرخی، سیده‌ادی (۱۳۹۱)، *حدود اعتبار اقسام مختلف اسناد الکترونیک*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، دانشکده حقوق.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴)، *اثبات و دلیل اثبات*، تهران: نشر میزان.
- کریمی ریکنده، معصومه (۱۳۸۷)، *قابلیت استناد اسناد الکترونیکی در دعاوی حقوقی*، مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و انگلستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.
- مدنی، سیدجلال‌الدین (۱۳۸۶)، *ادله اثبات دعوی*، تهران: نشر پایدار.